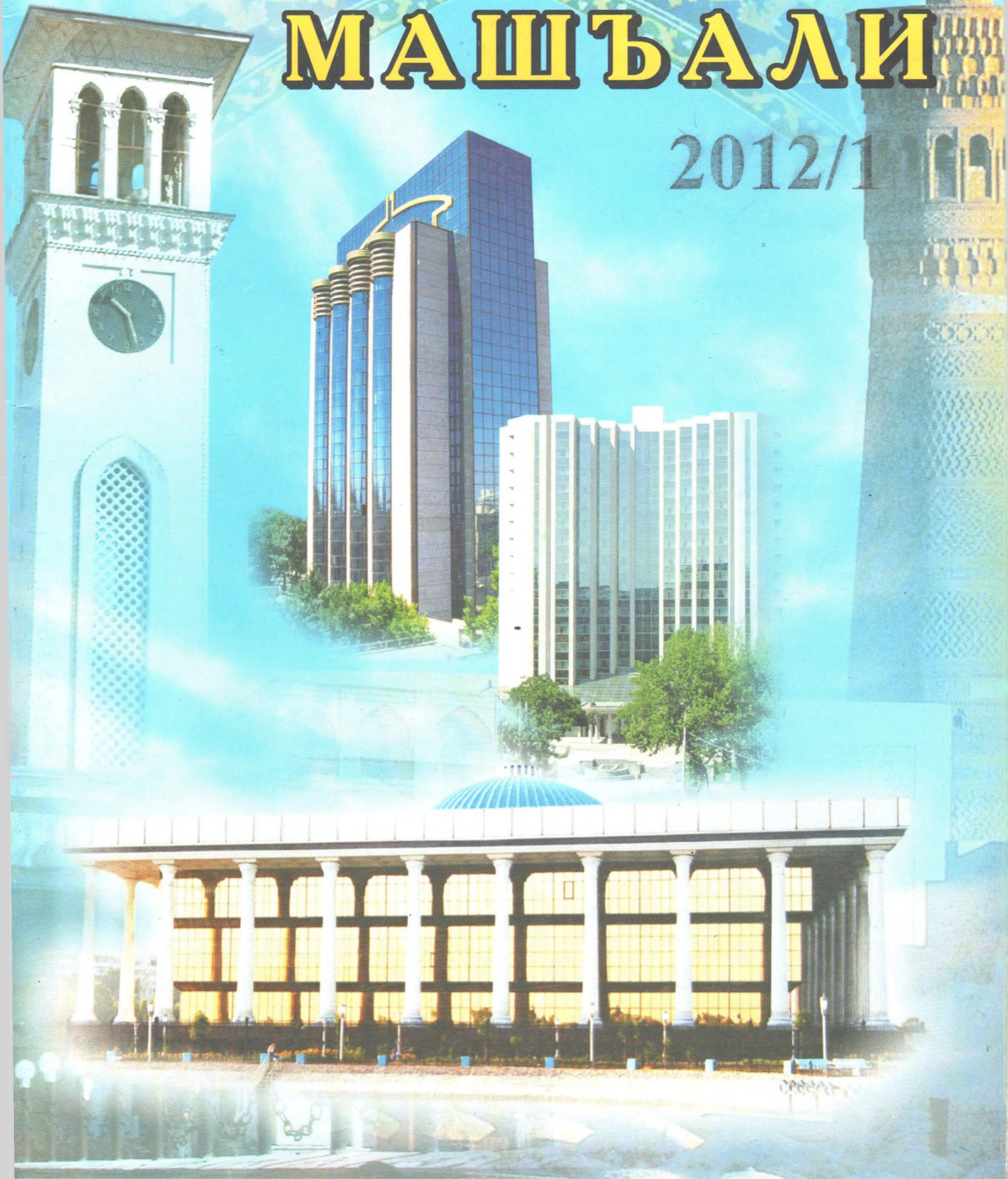

ШАРҚ МАШЪАЛИ

2012/1

Илмий-адабий, маънавий-
маърифий журнал.

Таъсисчи:

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирлиги
Тошкент давлат шарқишунослик
институтини,
1992 йилдан чиқа бошлаган

Журнал Ўзбекистон Республикаси
Тошкент шаҳар матбуот ва ахборот
бошқармаси рўйхатидан қайта ўтган
(№ 02-0055 16 январь 2007 й.)

Бош муҳаррир:
А.МАННОНОВ

Таҳрир ҳайъати:
Б. АБДУҲАЛИМОВ
Р. АБДУЛЛАЕВ
С. ҲАСАНОВ
Т. МУХТОРОВ
А. ҚУРОНБЕКОВ
Қ. СОДИҚОВ
О. ШОМАТОВ
М. АКБАРОВА
М. ИСҲОҚОВ
Д. ПЎЛАТОВА
У. ИДИРОВ

А. ҲАБИБУЛЛАЕВ
(Журналнинг мазкур сони
масъул котиби)

Г. РИХСИЕВА
(бош муҳаррир ўринбосари)

Нашрга тайёрловчилар:
Д. АРИФЖАНОВА
М. ЗАРИФОВ

Журнал оригинал-макет асосида
босилди.

Шарқ машъали, 2012 йил 1-сон
Индекс 75460.

E-mail: sharq_ilmiy@mail.ru

Веб сайт: www.tashgiv.uz

Журнал докторлик ва номзодлик
диссертациялари юзасидан
филология йўналиши бўйича илмий
мақолалар чоп этилиши лозим
булган илмий нашрлар рўйхатига
Ўзбекистон Республикаси Олий
Аттестация Комиссияси томонидан
киритилган.

Босишга рухсат этилди 22.12.2012
Бичими 84x108 1/16 Шартли б.т. 3.75
100 нусхада босилди. Буюртма № 4
Баҳоси келишилган нархда.
Тошкент, Шаҳрисабз кўчаси, 25.

© Тошкент давлат шарқишунослик
институтини, 2012

Муаллиф фикри таҳририят нуқтан
назаридан фарқланиши мумкин.

Ш А Р Қ М А Ш Ў А Л И

ISSN 2010-9709

МУНДАРИЖА №1 (41) 2012 йил

<i>Мустақкам оила йили</i>	Идиров У. Ўзбекистон: оқилона сиёсат ва унинг зафарли натижалари..... 2
<i>Тил ва адабиёт</i>	Қуронбеков А. Иқбол шеърлятида шахс такомилли мавзуси 6
	Содиқов Қ. Турфон обидалари..... 12
	Ганиева С. Жаҳоноробегим ва унинг ирфоний эътиқоди.. 16
	Бегматова Б. Мисрлик олим Муҳаммад Таҳо Абу-л- Ало Халифанинг “Ал-Маварис” номли асарида фикхий терминлар ва уларнинг қўлланилиши 19
	Омонов Қ. Ўрта асрларда битилган туркий тилдаги расмий ёзмалар лексикасининг айрим кирралари..... 24
	Мадраимов А. Фаридуддин Аттор ва унинг “Тазкират ул-авлиё” асари ҳақида 28
	Кенжаева П. Турк ҳикоясида руҳият тасвири..... 32
	Тожибоева О. “Фарҳод ва Ширин” достонининг халқ варианти 34
	Ҳамидов Х. “Маснавий” асарида қофия ва радифинг тутган ўрни 37
	Абдуллаева Д. Шарқ халқлари дидактик адабиётида аллегорик образлар моҳияти 40
Шаропова Н. Туш таъбири аъналарининг ҳозирги ўзбек шеърлятидаги ифодаси 43	
Сулаймонова К. Маҳмуд Замахшарийнинг “Нозик иборалар” асари ахлоқшуносликнинг ажойиб мактаби сифатида..... 47	
Жабборова М. Сюжетлар сайри 49	
<i>Тарих ва миллий қадриятлар</i>	Жураева С. Сурхон воҳасидаги Ал-Ҳаким ат-Термизий зиёратгоҳи..... 53
<i>Шарқ шоирлари</i>	Шукуров Ё. Абу-л-Қосим аш-Шаббойи – янги давр Тунис шоири..... 58

[Абдулла Орипов. Аёл. / Йиллар армони. (Шеърлар ва дostonлар). –Т.: Ф.Ғулом номидаги адаб. нашр., 1984. –Б.104.]

Иккала ҳикоядаги аёл хиёнати бир хил якун топади, яъни ҳикоя ечими ўлимгача боради. Муҳаббат туйғусининг бир зумда нафратга айланиши ҳикояларда ишонарли тасвирланган. Муҳаббат ва нафрат доимо ёнма-ён эканлиги яққол акс эттирилган.

Т.Дурсун ҳикояларида воқелик асосан, ҳажман ихчам, лекин мазмунан кенг ифода этилади. Ёзувчи ҳикоялари марказида инсон. унинг руҳияти, кечинмалари туради. У инсон ҳаётини насрда маҳорат билан акс эттира олган ёзувчилар сирасига киради. Ҳикоялари мутолааси жараёнида қаҳрамонлар китобхонлар қалбига йўл топади ва уни тўлқинлантиради. Ёзувчининг маҳорати яна шундаки, у ҳикоя қаҳрамонларининг ҳаётийлигини ўзида сақлай олади ва битта ёки иккита қаҳрамон орқали инсон руҳиятининг мураккаб томонларини очиб беради. Адибни

айнан ҳаётдаги шу каби инсон руҳияти тадқиқи қизиқтиради.

Ҳозирги турк ҳикояларида тасвирланган қаҳрамонлар ўртасидаги конфликтлар аксарият ҳолларда турмуш муаммолари асосига қурилган. Ҳикояларда кўпроқ ичдан эзилдиган, ўз-ўзини тафтиш этадиган қаҳрамонлар тасвирланади. Ҳозир яратилаётган ҳикоя қаҳрамонларининг кўпчилиги руҳан безовта, ҳикояларда ҳам уларнинг тақдири худди ҳаётдагидек драматик тарзда якунланади. Руҳият тасвирининг устун томони шундаки, у китобхон қалбига тез таъсир қилади, қаҳрамоннинг ички дунёси эса қолади.

Бугуннинг одамини қизиқтираётган нарса бу инсоннинг ички олами, маънавий дунёси ва унинг тақдири тасвиридир. Замонавий турк ҳикояларида руҳияти серқатлам, кўнгли нозик қаҳрамонларнинг тобора тасвир марказига чиқиб бораётганлиги шундан далolat беради.

“ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИНИНГ ХАЛҚ ВАРИАНТИ

Озода ТОЖИБОЕВА

Тошкент педагогика университети стажёр-тадқиқотчи-изланувчиси

Ўзбек адабиётида XVIII – XIX асрларда “Хамса” дostonларининг насрий баёнлари Умар Бокий, Маҳзун, Мир Махдумлар томонидан амалга оширилгани маълум. Ушбу насрий баёнлар тошбосма матбааларда кўп мартаба нашр этилган. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти Ҳамид Сулаймон фондида 683 инвентарь рақамда “Қиссаи Фарҳод ва Ширин” номили

тошбосма китоб мавжуд. Унинг ҳажми 15x25 см., 118 саҳифа. Қиссанинг асосий мазмуни 114-варақда тугайди, охирида “Қуръони карим”дан бир сура келтирилган. Сўнги саҳифаларда хуснихатдан машқлар ўрин олган. Китоб саҳифалари ҳар ўн варақ кизил, ўн варақ сарғиш рангда ва шу тахлитда давом этади. Асарнинг титул варағидан ўрта қисми қолган, юқори ва пастки қисми йиртилган. Сақланиб қолган қисмидан аниқ-

ланишича, китобнинг номи “Қиссаи Фарҳод ва Ширин”. У Тошкент шаҳрида Ғуломия матбаасида чоп этилган. Қисса охирида 1325 санаси қайд этилган. Демак, китоб 1907 йилда кўчирилиб, тошбосма усулида нашр этилган. Титул варақ йиртилганлиги сабабли хаттот, ношир, ҳомийларни аниқлаш мушкул.

Асарнинг дастлабки мутолаасиданоқ асарнинг Маҳзун қаламига мансуб насрий баён эканлигини билиб

олиш мумкин. Мазкур насрий баён Абдурауф Фитрат, С.Эркиновлар томонидан атрофлича таҳлил қилинган ҳамда илмий адабиётларда доимо “Хамса” насрий баёнлари қаторида санаб ўтилади. Биз кузатишлар натижасида олдинги тадқиқотларда эътиборга олинган маълумотларга қўшимча сифатида бир канча жиҳатларини кўрсатиб ўтишни лозим топдик.

Устоз Фитрат манба билан танишиб, “ёмон котиб” кўчирганлиги учун айрим ғазалларнинг сўзлари бузилганлиги сабабли ўқиш жуда қийин, дея кўрсатиб ўтади. [Фитрат А. Танланган асарлар. II-жилд. –Т.: “Маънавият”, 2001. 131-б]. Ҳақиқатан ҳам, асарнинг салмоқли қисмини қаҳрамонлар тилидан берилган ғазаллар ташкил этади. Маҳзун насрий баён жараёнида Умар Боқий ёки Мир Махдум сингари воқеаларни маълум бобларга бўлмайди, яхлит, изчилликда баён қилади. Асосий воқеалар Чин хоқонининг фарзандга зорлиги ва Фарҳоднинг туғилишидан бошланади. Фарҳод ўсиб улғаяди, отасининг қаршилигига қарамай, тошкесар устага шогирд тушади. Отаси йиғлаб, уни бу ишдан олиб қайтади: “Эй вой, сизга не ҳолдурки, мундоғ меҳнат ва машаққат бирла гирифтор бўлурсиз, на азобдур. Эй, нури чаманим, юринг ман сизни хазинага олиб кирай, томоша қилинг”(3 б).

Кўринадик, воқеалар содда тилда ифода қилинган. Адабиётшунослар ушбу насрий баёнларни эътироф этган-

да доимо уларда тушунилиши қийин бўлган сўзлар, форстожик, арабча сўзлар кўп қўлланилган тарзда таҳлил қилишади. Умар Боқийда бу ҳолат қисман учрайди, Мир Махдум ҳам Навоийнинг айрим сўзларини айнан олади. Бироқ мазкур қиссада бирор изоҳталаб сўзлар учрамайди. Асар ниҳоятда халқона – сўзлашув услубида ёзилган.

Фарҳод хазинага киради. Қирқинчи қутидан Оинаи Искандарни олади, унда беҳисоб хазина ва бир тоғни кўради. Отаси ва лашкарлари ҳамроҳлигида ўша тоққа бориб, ҳақим билан учрашади, ҳақим унга оловда куймайдиган ёғ беради ва Фарҳод аждарни енгади. Яна бир ҳақим уни минг йилдан бери қутиб ўтирганлигини айтади ва жон беради. Фарҳод беҳисоб бойликларни атрофдагиларга тақсимлаб бериб, саройга қайтади, дарҳол ойнага қараб, унда тахтда ўтирган Ширинни кўради ва хушини йўқотади. Муаллиф томонидан Ширин тасвири ҳам жуда содда ва таъсирчан ифодаланган:

“Ул тахт устида бир жувон нозанин ўлтурубдур. Ул нозанинни ҳусн ва латофатда шуъласи шул бўстонга уруб турубдур. Ул қизни агар таърифини қилса, ҳеч ваях бирла анга бир одам баробар келмас.

Ул на қиздур! Ҳур жаннат ҳам баробар келмагай,

Кокилига минг анбар ҳам баробар келмагай.

Ул на юлдуз! Лаъл бадахшон ҳам баробар келмагай.

Ул на юлдуздур? Ул қизил гул ҳам баробар келмагай” (9 б)

Қиссада ҳар бир қаҳрамон тилидан ғазал берилган, сўнг воқеалар давом эттирилади. Ойнадаги манзараларни кўриб, отаси қарши бўлса ҳам ҳаммаси ноилож йўлга чиқади: “Бир кеча шамол бўлди, олам қоронғу ва зулумот бўлди. Кемалар бир-бирига урди, бузулди. Юз минг лашкарлар ҳар тарафга кетти. Подшоҳи Чин бир тарафга кетти, ҳаммалари вайрон бўлди” (11 б).

Фарҳод ва отасининг умрбод ажралишига сабабчи бўлган шамол Умар Боқий ва Мир Махдум насрий баёнларида ҳам ўзига хос тарзда тасвирланган. Қиссанин шу жойигача Навоийдан айрим эпизодлар олинган бўлса, кейинги воқеалар умуман ўзга тарзда давом этади. С.Эркинов таъкидлаганидек: “адиб ўз асарини яратишда, биринчи навбатда, Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”ига асосланса-да, у ўрганган манбаларнинг анча кенглиги англашилади. Маҳзун ўз навбатида “Фарҳод ва Ширин” сюжетида Низомий, Деҳлавий яратган “Хисрав ва Ширин” дostonларидан ҳам таъсирланади” [Эркинов С. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”и ва унинг қиёсий таҳлили. –Т.: “Фан”, 1971. 335-б]. Шу билан бирга халқ оғзаки ижодидаги мавжуд ривоятлардан ҳам ўринли фойдаланади. Маҳзун насрий баёнига танқидий муносабатда бўлувчиларга С.Эркинов, авваламбор, адибнинг қандай мақсадни режа қилиб олганлигини англаш лозим дейди. Қисса мазмун, моҳиятини

саройида хизмат қилган шоир эканлиги ҳақидаги маълумотлар ойдинлашса, сурат қиссадан илгарироқ Низомий асарига ишлангани, Маҳзун ҳам бу манбадан ўринли фойдаланганини билиш мумкин. Хулоса

килиб айтганда, Маҳзуннинг “Қиссаи Фарход ва Ширин” номли қиссаси Алишер Навоий, Низомий, Дехлавий дostonларидан ҳамда халқ оғзаки ижодидан ижодий фойдаланиб яратилган халқ китоби сифа-

тида эътироф этилиб келинган ўз даврининг машхур қиссаларидан бири бўлган ва кўп-лаб қиссаларнинг дунёга келишига ҳисса қўшган. Асар ўз даври адабиётининг маҳсули сифатида ҳам қадрлидир.

“МАСНАВИЙ” АСАРИДА ҚОФИЯ ВА РАДИФНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Хусрав ҲАМИДОВ

ТошДШИ стажёр-тадқиқотчиси

Форс мумтоз адабиётида вазн билан бир қаторда қофия ва радиф санъатлари ҳам муҳим ўрин тутади. Гарчи адабиётшунослар қофияни шеърнинг асосий устунларидан деб билишса-да, шоирлар сўзнинг мусиқийлигини ошириш учун радифдан кўпроқ фойдаланишган.

Мавлоно Жалолиддин Румий «Маснавий» асарида қофия мазмунга тўсқинлик қилмаслиги учун новаторлик билан ёндашган. Бу новаторлик форс шеърлятида анъанага кирмаган қофиялардан фойдаланишдан иборат.

Қофия ҳам шеър мусиқасининг бир бўлаги ҳисоблангани учун вазн ва калималарнинг ички мусиқаси қаторида унинг мусиқасини таҳлил ва тадқиқ қилиш лозим [Доктор Муҳаммадризо Шафиэӣ Кадкани. *Мусэқэӣ шеър*. –Техрон: “Муассэсӣэ энтешоротэ Огоҳ”, 1368. 52-б]

Эрон олими Шафиэӣ Кадкани, ўз навбатида, шеърят мусиқасини 4 тага бўлиб, қофия ва радифни шеър четдаги мусиқасига киритади ҳамда «Девони кабир»да ушбу гуруҳдан мавжуд эканини аниқлаб, шундай хулосага келади: «... бирор-бир миллатнинг адабиёти тарихида шеърятнинг ижоди бўйича бирор шоир амалан унга (Жалолиддин Румийга – Х.Ў.) тенг қофия ва унинг турларидан фойдаланмаган» [Доктор Муҳаммадризо Шафеиэӣ Кадкани. *Мусэқэӣ шеър*. –Техрон: “Муассэсӣэ энтешоротэ Огоҳ”, 1368. 52-б].

Румий ғазалларида қофия санъатидан етарлича фойдаланишига карамай, «Девони кабир»да ҳам қофия танқислигидан нолийди:

*Қофияву мағлатаро гӯ ҳама селоб бибар,
Пӯст бувад, пӯст бувад дарҳури шеъри шуаро*

[Жалолиддин Муҳаммад Балхий. Гузэдэӣэ газалиётэ Шамс. Бэ кушэиэ Доктор Муҳаммадризо Шафиэӣэ Кадкани. –Техрон: “Алҳудо”, 1372. 29-б].

Мазмуни: Селга айтгинки, қофия ва бошқа ғалатий нарсани ўзи билан олиб кетсун. Шоирлар мағзининг дарҳури теридир.

Жалолиддин Румий «Маснавийи маънавий» асарида мазмунни яхлит саклаб қолиш мақсадида, ўрни келганда шаклий меъёрлардан воз кечадди. Айниқса, қофияни иккинчи даражали деб ўйлайди. Шунинг учун бўлса керак, матндаги айрим қофиялар адабиётшунослик мезонига кўра, анъанавий меъёрларга жавоб бера олмайди. Муаллиф ўз фикрларини бемалол айтишга киришар экан, асосан, қофия қоидаларига ноанъанавий тарзда янгиликлар киритади. Бирок Румий каби сўфий шоир бундай ишларга қўл уришини ҳеч ким камсита олмайди. Сабаб